

I. KÁROLY KIRÁLY FŐÚRI ELITJE (1301–1309)

Ha nem elégszünk meg azzal, hogy hozzávetőleges megállapításokkal általában jellemezzük I. Károly (ismertebb nevén: Károly Róbert) uralma legválságosabb év-tizedének hatalmi elitjét, vagyis azokban az években, amikor az uralkodó főúri támasza maga is bizonyos mértékig kiforratlan volt, ráadásul a királyi oklevelek sem tartalmaznak az elitet feltüntető méltóságsorokat, nem tehetünk mást, mint a korszak okleveleiből próbálunk lehetőség szerint megbízható következtetésekre jutni. E kilenc évből összesen kilenc olyan lista maradt ránk (sajnos, nem évenként arányos eloszlásban), amely Károly Róbert világi főembereiről képet ad. Ezek többsége nem azzal a céllal készült, hogy a hatalmi elitet bemutassa, de — úgy tűnik — munkahipotézisként megkísérélhető ilyen célzattal való felhasználásuk. Lássuk e forrásokat!

(1.) 1301-re vonatkozóan a 14. századi krónikakompozíció tartalmazza azt a híradást, hogy III. András halála után (más nemesek mellett) három igen hatalmas főember csatlakozott a gyermek Károlyhoz.¹ A kilenc adatsor közül ez tekinthető a leginkább bizonytalannak, hiszen itt nyilvánvalóan nem egykorú, hanem valamelyest későbbi időből származó információról van szó, s kiváltképpen kétséges — ha a tudósítást hitelesnek is tekintjük² — az, hogy vajon a név szerint említettek sorrendje megfelel-e Károly Róbert oldalán ténylegesen elfoglalt 1301. évi értéküknek. (2.) 1302. szeptember 26-án kelt oklevélben Vencel (László) király felsorolja azon hűtlenek nevét, akik Károly Róberttel együtt Budát ostromolták, ahol ő tartózkodott.³ A hűtlenek (vagyis Károly Róbert hívei) sorrendjét itt éppen nem Károly, hanem riválisa, László király nézőpontja és ítélete alapján kapjuk meg. (3.) 1304. augusztus 24-én Károly Pozsonyban szövetségre lépett Habsburg Rudolf osztrák herceggel, s e napon egyházi és világi főemberei külön oklevélben ugyanezt tették.⁴ (4.) 1307. szeptember 3-án Károly Róbert egyházi és világi hívei egyetértésével megajándékozta Tamás *comes* fia Beke mestert egy Ugocea megyei faluval.⁵ (5.) 1307. október 10-én Rákoson az ország *congregatio*ján megjelent bárók elfogadták királyuknak és természetes uruknak Károlyt.⁶ (6.) Napi kelet nélküli 1307. évi oklevélben Károly Róbert a szepesi föld határán levő egyik birtokot világiak tanácsára Rikolf *comes* fia Kakas mesternek adta.⁷ (7.) 1308. szeptember 22-én Károly király az udvarában jelen volt bárókkal

¹ *Scriptores rerum Hungaricarum*. I–II. *Edendo operi praefuit Emericus Szentpétery*. Budapestini, 1937–1938. (a továbbiakban: SRH.) I. 479.

² *Kristó Gyula*: Csák Máté. Magyar história. Életrajzok. Bp., 1986. 102–103.

³ Anjou-kori oklevéltár. I–V. Szerk. Kristó Gyula. Bp.–Szeged, 1990–1998. (a továbbiakban: Anjou-oklt.) I. 287. szám.

⁴ Uo. I. 644. szám.

⁵ Uo. II. 232. szám.

⁶ Uo. II. 243. szám.

⁷ Uo. II. 272. szám.

és nemesekkel a budai egyházat visszaállította jogaiba.⁸ (8.) 1308. november 27-én Gentilis szentszéki követ közjegyzői oklevelet adott ki a főpapok, bárók, nemesek, egyháziak és világiak általános zsinatáról.⁹ (9.) 1309. június 15-én Buda várában Károlyt az ország királyává koronáztatta Gentilis bíboros.¹⁰

Az alábbi táblázat első sora az említett források fenti sorszámát tartalmazza, a második sor a vizsgálatba bevont kútfők éves keltét közli, a harmadik sor azt adja meg zárójelben, hogy a kérdéses forrásban összesen hány világi személy szerepel. Ezt követően közlöm a neveket (a nevek első eleme a nemzetségnév, ha az első elemet * vezet be, akkor az illető személy nem sorolható nemzetségbe, hanem „családi” nevét említem), majd a nevek mellett, illetve a forrásszámok alatt az olvasható, hogy ki melyik kútfőben a világiak listájának hányadik helyén áll. A [ ]-ek közti szám szintén sorrendről informál, de ez esetben a szóban forgó előkelő nem személyesen vett részt az eseményen, hanem képviselője révén. Az itt zárójelben szereplő L és O betűk utáni évszám(ok) azt mutatja(ják), hogy az illető mely év(ek)ben volt oklevelesen bizonyítható módon László (Vencel cseh király fia), illetve Ottó királyok párthíve.

	1	2	3	4	5	6	7	8	9
	1301	1302	1304	1307	1307	1307	1308	1308	1309
	(3)	(4)	(12)	(4)	(11)	(7)	(11)	(11)	(14)
Csák Máté	1.	(L: 1302)						[11.]	[4.]
Aba Amádé	2.		2.	2.	3.	2.	2.	3.	1.
Csák Ugrin	3.	1.	1.	1.	1.	1.	1.	[9.]	[10.]
Csák István		2.	7.						
Kán Lőkös		3.	5.						
Péc Apor		4.	8.			4.			
Rátót Loránd			3.		6.	3.			
Borsa Kopasz		(O: 1307)	4.	4.	4.			7.	
Csanád Tivadar			6.						
Monoszló Péter			9.						
Igmánd Lőrinc			10.						
Rátót Kakas	(L: 1301–1303)		11.		8.			5.	[2.]
Borsa János			12.						
Rátót Domokos	(L: 1301–1303)				2.	5.	3.	4.	2.
Ákos István	(L: 1301–1303)			3.	5.				
Csák János		(L: 1303)				6.	5.		
Borsa Beke				(O: 1307)		7.		[7.]	8.
Rátót László	(L: 1301–1302)				7.			6.	[2.]
Rátót Dezső					9.				
Pok Miklós					10.				
Ákos Miklós					11.				
Rátót Miklós							4.		
Kaplyon Jakó							6.		
*Debreceni Dózsa					(O: 1307)		7.		
Balog Miklós							8.		
*Pányoki Jakab							9.		
Zsadány Dénes							10.		9.
*Pozsegai Gilét							11.		

⁸ Uo. II. 459. szám.

⁹ Uo. II. 494. szám.

¹⁰ Uo. II. 668. szám.

	1	2	3	4	5	6	7	8	9
	1301	1302	1304	1307	1307	1307	1308	1308	1309
	(3)	(4)	(12)	(4)	(11)	(7)	(11)	(11)	(14)
Héder Henrik	(L: 1301–1303; O: 1306)							1.	[13.]
Héder Miklós								2.	[13.]
Aba Péter	(L: 1303)							8.	
Kán László								[10.]	
*Balassa Demeter	(L: 1301)								3.
Türje Fülöp									4.
*Pozsegai István									5.
*Forrói Aladár									6.
Csák Péter									7.
Csák Márk									7.
*Benedek									10.
*Budai László									11.
Šubić Pál									[12.]
Babonić István									[14.]
Babonić János									[14.]
Babonić Radiszló									[14.]

A fenti táblázat sok szónál is világosabban és főleg szemléletesebben mondja el, miként alakult Károly király világi hatalmi elitje 1301–1309 között. Foglaljuk össze az ezzel kapcsolatos legfontosabb ismereteket évek szerinti tagolásban, hogy az adódó következtetéseket ezek figyelembevételével levonhassuk!

1. Jól kirajzolódik, hogy az elitben volt egy szűk mag, amelyik mindjárt 1301-ben Károlyhoz csatlakozott, és gyakorlatilag élete végéig megmaradt az Anjou-trónkövetelő, majd -király pártján. Az 1301. évi lista három személye közül vitán felül álló módon ide tartozik Csák Ugrin és nem kis valószínűséggel (a diósgyőri menyegző alább tárgyalandó értelmezésétől függően) Aba Amadé,¹¹ akik egyazon évben, 1311-ben haltak meg.¹² Mindketten komoly politikai múlttal rendelkeztek 1301-ben, amikor Károly ügye mellé álltak. Ugrin számos király alatt országbíró, tárnokmester, lovászmester, szőrényi, macsóí, boszniai bán, erdélyi vajda, több megye ispánja volt 1301 előtt, vagyis a nádorságot leszámítva sok magas tisztséget betöltött. Amadé viszont elérte és megszakításokkal többször viselte a nádorságot, emellett az országbírói és több megye ispáni tisztségét töltötte be, mielőtt Károlyhoz csatlakozott volna. Ugrin a kilenc lista mindegyikében szerepel, méghozzá hatszor az 1. helyen (további két alkalommal csak megbízottak képviselték, így ekkori listabeli helyei nem irányadók), mindössze a bizonytalan hitelű krónikás tudósítás helyezi 1301-ben a 3. helyre. Teljesen egyértelmű, hogy ő számított Károly Róbert világi elitje első számú képviselőjének a 14. század elején. Feltűnő, hogy minden esetben nádorokat előzött meg a sorrendben. 1307 óta királyi tárnokmesterként szerepelt, s bizonyára ő — akit Károly király 1307-ben „országja leghűségesebb bárójaként” nevezett meg¹³ — kölcsönzött e posztnak óriási tekintélyt. Gentilis említette ugyanis 1311-ben, Csák Máté kiközösítése alkal-

¹¹ *Kristó Gyula*: A rozgonyi csata. Sorsdöntő történelmi napok. 3. Bp., 1978. 34.

¹² *Szovák Kornél*: Ugrin. In: Korai magyar történeti lexikon. Főszerk. Kristó Gyula. Szerk. Engel Pál–Makk Ferenc. Bp., 1994. (a továbbiakban: KMTL.) 697.; *Draskóczy István*: Amadé. In: uo. 41–42.

¹³ Anjou-oklt. II. 247. szám.

mából, hogy a király Mátét néhány évvel korábban a „tárnokmesterségre emelte, amely tisztség az elsőnek számított országában”.¹⁴ A devalválódott nádori poszt a 14. század első évtizedében nem tölthette be az első bárói tisztség funkcióját, így a rendíthetetlenül Károlyhoz hű Csák Ugrin méltósága, a tárnokmesterség emelkedett időlegesen a hierarchia élére. Aba Amadé a kilenc lista közül nyolcban szerepel, öt alkalommal a 2. helyen, két ízben a 3. helyen (Csák Ugrinon kívül csak frissen Károly hűségére tért bárók, Rátót Domokos, illetve Héder nembeliek előzték meg), egy alkalommal pedig maga került a lista élére (igaz, akkor Csák Ugrin követel képviseltette magát és nem személyesen jelent meg). Aba Amadé tehát szilárdan a második számú embernek számított Károly király szemében a 14. század első évtizedében. Mind Ugrin, mind Amadé menedéket adtak birtokaikon a szorult helyzetben levő uralkodónak. Amikor Károly trónkövetelőként 1300 augusztusában Magyarországra érkezett, a tengerparton Šubić Pál fogadta, majd az ő kezéből Zágrábban Csák Ugrin vette át a gyermeket pártfogásába, rendelkezésére bocsátotta Valkó várát.¹⁵ Amikor okleveles adat szerint Károly 1304-ben Valkó megyében tartózkodott,¹⁶ aligha kétséges, hogy a valkói ispáni tiszte (is) betöltő Ugrin¹⁷ vendégszeretetét és védelmét élvezte. Maga az uralkodó említette meg 1326-ban — mintegy húsz évvel korábbi eseményre visszautalva — azt, hogy „gyermekkorunkban Amadé egykori nádornál voltunk mindazokkal, akikkel együtt Gönc várában tartózkodtunk”.¹⁸ Károly király többszöri időzése különböző években Aba Amadé tartományurasága más és más részein, illetve annak közvetlen szomszédságában,¹⁹ nem lehet független attól a támogatástól, amelyet Amadé nyújtott neki. Egészen nyilvánvaló, hogy a királyi udvar 1. és 2. helyét Károly annak a két főúrnak adta, akik e nehéz évtizedben — nem csupán mellette történő kiállásukkal, hanem személye gyámolításával is — érette a legtöbbet tették. A hűséget és a vonzalmat az uralkodó a legmagasabb polcok biztosításával honorálta. Ugrin fia, Miklós évtizedekkel apja halála után, az 1350-es években királynéi tárnokmester, macsói bán, majd pályája csúcsaként 1359-ben, halála évében királyi országbíró lett.²⁰ Aba Amadé fiai közül ketten is töltötték be méltóságot (János 1311-ben — pecsétjének körirata szerint — királyi lovászmester,²¹ László pedig 1317-ben az ungi szolgabírákkal együtt adott ki oklevelet, tehát nyilván ungi ispán volt²²). Az Amadé-fiak korántsem érték el Károly király mellett azt a magas pozíciót, amit apjuk egy évtizeden át élvezett. Ez már eleve a mellőzöttség érzetét kelthette bennük, amin persze azon tény ismeretében, hogy 1312-ben a rozgonyi csatában a király ellen harcoltak, nem kell megütköznünk. Mellesleg 1312-ben is döntően az fordította szembe őket az uralkodóval,

¹⁴ Károly Róbert emlékezete. Szerk. Kristó Gyula–Makk Ferenc–Marosi Ernő. Bp., 1988. 87.

¹⁵ *Ioannes Georgius Schwandtnerus*: Scriptorum rerum Hungaricarum... veteres ac genuini. III. Vindobonae, 1748. 638.

¹⁶ Anjou-oklt. I. 675. szám.

¹⁷ Uo. I. 437., 442. szám.

¹⁸ A 14. jegyzetben i. m. 146.

¹⁹ Anjou-oklt. I. 668., 669., II. 31., 256., 263. szám.

²⁰ *Engel Pál*: Magyarország világi archontológiája 1301–1457. I. História Könyvtár. Kronológiai, adattárak. 5. Bp., 1996. 55., 28., 7.

²¹ *Vincent Sedlák*: Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae. I. Bratislavae, 1980. 393. és 25. számú pecsétkép.

²² Anjou-oklt. IV. 696. szám.

hogy Károly Kassa és az ő viszályukban nem mellettük állt ki.²³ Ugyanakkor éppen 1317-ben csalhatatlan jelét érezhették annak, hogy erőszakos birtokfoglalásaikra nem kapnak felmentést az uralkodótól. Nemcsak Debreceni Dózsa vette el ekkor tőlük hatalmaskodva szerzett ingatlanait, hanem ez év októberében Károly király is érvényesítette és megerősítette ellenükben Dózsa döntését.²⁴ Lázadásuk, amelyre Engel Pál szerint „egyébként nehéz magyarázatot találni, november táján tört ki”.²⁵ Jogos azzal számolni, hogy ebben a király szempontjából teljesen érthető háttérbe szorítottságuk mellett az uralkodó újabb, nem mellettük történő kiállításának, az említett királyi döntésnek is nem kis szerepe lehetett.

2. Könnyen lehet, hogy ugyancsak 1301 óta tartoztak Károly hívei közé Csák István, Kán Lőkös és Péc Apor, de 1302-ben már bizonyosan oda számíthatók. A fenti táblázat tanúsága szerint nem csupán 1302-ben szerepelnek Csák Ugrin mögött, hanem 1304-ben szintén Ugrin és Aba Amadé mögé szorultak, sőt ekkor még másokat is maguk elé kellett engedniük. 1301-et megelőzően sem érték el a politikai hatalomban azt a szintet, ameddig Ugrin vagy Amadé eljutott. Hármójuk közül a legmagasabbra Péc Apor hágott, ő az egyetlen hármójuk közül, aki megközelítette Ugrin és Amadé késő Árpád-korban elért pozícióját. Rövid ideig erdélyi vajda, pozsonyi ispán, Dunán túli nádor, majd huzamosabb ideig (öt évig) országbíró.²⁶ Csák István (Márk fia) mindössze a bakonyi ispánságig vitte, a 13. század utolsó éveiben pedig arra a kétes „rangra” emelkedett, hogy III. András király „az ország igen erős zsarnokának” nevezte.²⁷ Kán Lőkös nem forgott korábban a közéletben. E három személyt közös megítélés alá vonja az a körülmény is, hogy egyikük sem érte meg Károly 1310. évi, jogérvényes koronázását (Apor 1307 után nem szerepel többé, Csák István 1307–1309 között halt meg, Lőköst 1308-ben már néhaiként említik),²⁸ vagyis nem tudjuk, hogy pályájuk hogyan alakult volna a továbbiakban. Az azonban valószínűsíthető, hogy nem kerültek volna a csúcsra, hiszen már 1304-ben mindhármukat megelőzte Rátót Loránd és Borsa Kopasz, 1307-ben pedig Péc Aport ugyancsak Rátót Loránd. Hogy az új uralkodói udvar hierarchiájában elfoglalt helyet nem kizárólag a hivatali előélet szabta meg, arra Péc Apor nyújt példát. Hármójuk közül mindkét esetben ő szerepel a leghátrább, jóllehet egyedül ő viselt korábban nádori méltóságot. Ami mármost azt illeti, hogy egyenes ági leszármazottaik mennyire tudtak élni az ő általuk megszerzett pozícióval, a hatalmi elitbe tartozással, egyedül Csák István fiát, Pétert említhetjük, aki 1315–1317 között királyi lovászmester volt.²⁹ Vele és testvérével, Márkkal még találkozunk, hiszen 1309-ben (apjuk halála után) immár ők fordultak elő a király hatalmi elitjében.

3. Bizonyos szempontból új helyzet kezdődik 1304-gyel. Az ekkor 12 tagot számoló bárói kör (királyi udvar) tagjai közül öten már korábban Károlyhoz csatlakoztak

²³ *Kristó Gyula*: a 11. jegyzetben i. m. 40–47.

²⁴ Anjou-oklt. IV. 527., 608. szám.

²⁵ *Engel Pál*: Az ország újraegyesítése. I. Károly küzdelmei az oligarchák ellen (1310–1323). Századok 122 (1988) 119.

²⁶ *Karácsonyi János*: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. I–III. Bp., 1995. 891–892.

²⁷ *Kristó Gyula*: Csák Máté tartományúri hatalma. Bp., 1973. 19., 60.

²⁸ *Karácsonyi János*: a 26. jegyzetben i. m. 350., 889.; *Kristó Gyula*: a 27. jegyzetben i. m. 16.; Anjou-oklt. II. 391. szám.

²⁹ Anjou-oklt. IV. 10., 634. szám.

(ők a lista 1., 2., 5., 7. és 8. helyén vannak, vagyis a mezőny felső kétharmadában), heten viszont itt bukkannak fel elsőként Károly hívei sorában. A hét közül kettenketten a Rátót és a Borsa nem tagjai, hárman pedig három különböző nemzetségből valók. Roppant csábító lenne azt kijelenteni, hogy ők heten kivétel nélkül László király pártját elhagyva sorakoztak fel Károly oldalán. Közülük egyedül Rátót Kakasról tudjuk oklevelesen bizonyítani, hogy 1301–1303 között László király híve volt. II. Vencel cseh király, László apja már 1301 augusztusában birtokkal honorálta Kakas mester neki és fiának tett szolgálatait, aki Lászlónak lovászmestere lett, s mint ilyent hű báróként említi László 1303. évi oklevele.³⁰ Sajnos, Kakas unokatestvére, Loránd esetében a László-pártiságot nem tudjuk kétségtelenül igazolni. Abból, hogy Loránd megjelent 1303-ban Diósgyőrött Ákos István külföldi hercegnővel tartott lakodalmán,³¹ még nem következtethetünk teljes egyértelműséggel arra, hogy László híve lett volna,³² hiszen jelen volt ott Aba Amadé nádor is, akit aligha alap nélkül tekinthetünk már ekkor Károly egyik fő támaszának. Nem kell tehát feltétlenül arra gondolnunk, hogy itt kizárólag László-párti főurak ünnepeltek, bár természetesen a gyanú nem megalapozatlan. (Amadé nem szerepel azon az 1302. évi listán, amely a Budát László ellenében ostromló Károly-párti főurak nevét tartalmazza, de ez nemcsak azzal lehet kapcsolatos, hogy Amadé ekkor még László híve volt, hanem távolmaradását éppen más irányú elfoglaltsága is magyarázhatja.) Mindenesetre a diósgyőri menyegzőről tudósító oklevél alapján csak annyi tekinthető bizonyosnak, hogy az oklevél kiadója, Ákos István nádor és ott szereplő fiai ekkor Lászlót tekintették királyuknak, de ezt a korszak más forrásai ettől függetlenül is megerősítik. Kérdés, szabad-e 1303-ban egy lakodalmat olyannak elképzelni, ahol csupa azonos táborba tartozó főember volt jelen. Más szavakkal: „párt”-semleges lehetett-e 1303-ban egy családi (több család tagjai által látogatott) rendezvény? Magam ezt nem tekintem kizártnak, főleg ha számba veszem, hogy pl. Csák Máté hosszasabban ingadozott hol László és Károly, hol Ottó és Károly között,³³ vagyis az egyes főemberek „párt”-állása nem volt minden pillanatban és hosszú távon szilárd. Ennél az értelmezésnél (hogy ti. Loránd pusztán diósgyőri megjelenésével „bizonyította” László-pártiságát) alkalmasint szilárdabb fogódzót nyújt az az 1302. évi oklevél, amely szerint Rátót nembeli unokatestvérek (a Vencel-párti Kakas, Loránd, valamint az alább említendő László/Lack és Dezső) együtt léptek fel a somogyvári konvent előtt közösen elkövetett hatalmaskodás ügyében.³⁴ A középkorban egy vérrokon család esetében talán inkább elképzelhető a politikai összetartás (bár éppen a szintén eltérő politikai pályát befutó unokatestvérek, Csák Máté és Csák István példája mutatja, hogy ezt sem szabad feltétlen igazságnak tekinteni), mint egy menyegző résztvevői esetében. Úgyis csupán közvetett adatok szólhatnak amellet, hogy a Rátótok több tagjával együtt Loránd is előbb László király híve volt, és csak 1304-re csatlakozott Károlyhoz. Ha ezt bizonyosságnak nem is tekinthetjük, valószínűségeként elfogadhatjuk. Mindenesetre Rátót Loránd és Kakas megjelenésével

³⁰ Uo. I. 67., 356., 508. szám.

³¹ Uo. I. 358. szám.

³² Vö. *Engel Pál*: a 20. jegyzetben i. m. 470.

³³ *Kristó Gyula*: a 2. jegyzetben i. m. 98–120.

³⁴ Anjou-oklt. I. 329. szám.

Károly király 1304. évi támogatói között jelentős személyiségek bukkantak fel az Anjou-király táborában, hiszen III. András uralkodása vége felé Loránd nádortársa volt Péc Apornak, Dunán inneni nádor, Kakas pedig több megye ispánja.³⁵ Loránd többre vitte Károly udvarában, mint Kakas, hiszen 1304–1307 között kétszer 3., egyszer 6. a sorrendben. Mindezeket a „helyezéseket” úgy produkálta, hogy többször is nádorként fordul elő a 14. század első éveiben. 1307 után nem szerepel, nyilván 1307 táján meghalt. Ha Loránd tényleg László király hívei közül kiválva tért Károly hűségére, akkor a „disszidensek” közül leghamarabb ő jutott viszonylag magasra a királyi udvarban, hiszen kétszer is közvetlenül Csák Ugrin és Aba Amadé után említették. Rátót Kakas 1304–1308 között a 11. helyről az 5.-re került, a jelek szerint tehát presztízse folyamatosan emelkedett. Loránd és Kakas közvetlen leszármazottai közül csak Loránd fiai, Leusták és Loránd jutottak az 1330-as években a Dunántúlon megyéspáni tisztek birtokába (Somogy, Sopron, Tolna, Vas),³⁶ ami bizony a társadalmi presztízst tekintve sokkal kevesebbnek számított, mint amit apjuk elért.

Nincs biztos hírünk a Borsa nem két tagjáról, Tamás fiairól, Kopaszról és Jánosról 1301–1304 között, mígnem 1304-ben mindketten Károly király hívei között szerepelnek. Ezt a már említett pozsonyi szövetségekötésen túl az is bizonyítja, hogy mindketten részt vettek a pozsonyi aktusra gyorsan következő csehországi hadjáratban, ahol János életét vesztette.³⁷ Némi támpontot az jelent 14. század legeleji pártállásuk megítéléséhez, hogy testvérük, Beke már 1302-ben birtokadományt kapott Károlytól, mivel Magyarországra jövelele óta mellé állt, hadjárataiban részt vett.³⁸ Karácsonyi János még nem ismerte ez utóbbi adatot, de más megfontolás alapján ennek híján is úgy látta: III. András halála után Tamás fiai „kedvükre pártolhatták... I. Károlyt trónja elérésében. Természetes, hogy mindjárt hozzácsatlakoztak”.³⁹ Ha az imént idézett 1302. évi oklevél éppen Kopasz és János vonatkozásában teljes bizonyosságot nem is ad, de növeli annak valószínűségét: a Borsák 1300–1301 óta Károly híveinek tekinthetők. Hogy éppen Beke, aki kezdettől az Anjou-király oldalán állt, miért nem szerepel 1304-ben a pozsonyi szerződést megkötők között, nem tudjuk. Testvérei viszont Károly oldalán ott voltak 1304 augusztusában Pozsonyban (még hozzá Kopasz báni címmel), majd a csehországi hadjáratba már Bekével kiegészülve a három Borsa testvér vonult fel. Kopasz és János közül Kopasz tekinthető hivatalviselt embernek: még az 1280-as években lovászmester és borsodi ispán volt.⁴⁰ Aligha véletlen, hogy kettejük közül Kopasz áll előkelőbb helyen az udvar 1304. évi sorrendjében, a 4. helyen, míg János a 12.-en. János rövidesen bekövetkező halálával pályája véget ért, Kopaszé viszont igazából most kezdődött el. Bár 1307. márciusi oklevél szerint Ottó király Kopaszt és Bekét híveinek nevezte, és birtokot adományozott hűségükért,⁴¹ de a testvérek rövidesen visszatértek Károly pártjára, és Kopasz 1307 szeptemberében és októberében ugyanúgy kétszer is a 4. helyen fordul elő az Anjou-király udvarában, mint 1304-ben, egyszer pedig (1308-ban) a 7.-en. Ez azt jelenti, hogy Borsa Kopasznak

³⁵ Karácsonyi János: a 26. jegyzetben i. m. 922.

³⁶ Engel Pál: a 20. jegyzetben i. m. 175., 179., 206., 226.

³⁷ Anjou-oklt. II. 232. szám.

³⁸ Uo. I. 317. szám.

³⁹ Karácsonyi János: a 26. jegyzetben i. m. 229.

⁴⁰ Uo. 227.

⁴¹ Anjou-oklt. II. 131. szám.

az Ottóval megesett „flört” ellenére is sikerült biztosítania előkelő helyét Károly király környezetében. Károly Róbert első évtizedének végén Kopasz lett az uralkodó kiválasztottja a nádori posztra. A 14. század kezdete óta idáig eltelt években összesen hét személy fordul elő nádorként az oklevelekben (Aba Amadé, Ákos István, Borsa Kopasz, Csák Máté, Héder [Kőszegi] János, Péc Apor, Rátót Loránd). Amikor megérett a helyzet arra, hogy a féltucatnyi, többnyire önmagát nádornak minősítő nagyúr helyett az uralkodó egyetlen nádorra bízta az ügyeket, arra, akit immár ő nevez ki, Kopasz került ebbe a bizalmi állásba. Nádorként utoljára 1314. augusztus 24-én említik, de lehet, hogy még november 22-én is ő a tiszt birtokosa, viszont 1315. február 14-én már volt nádorként említik.⁴² Király elleni lázadásával Kopasz eljátszotta azt a lehetőséget, hogy fia, Bekcs szerephez jusson a királyi udvarban. 1319-ben az uralkodó Bekcset hűtlennek nevezte.⁴³

Nincs tudomásunk arról, hogy az 1304-ben Károly oldalán szereplő, három különböző nemzetségből származó három előkelő milyen út megtétele után jutott Károly hatalmi elitjébe. Csanád Tivadar 1304-ben a pozsonyi szerződés megkötésekor bánként szerepel, Monoszló Péter és Igmánd Lőrinc egyaránt vajdaként. Különös játéka a véletlennek, hogy egyikük közvetlen leszármazottja sem maradt meg a király hűségén. Monoszló Péter fia, Péter a Kőszegiek mellé állt, ezért 1317-ben Károly király elvette Dráván túli birtokait és várait.⁴⁴ Szintén ellenfelévé vált az uralkodónak 1317. évi adat szerint Csanád Tivadar, akinek fia, János pedig még a vidini despota haderejét is felvonultatta a király ellen.⁴⁵ Osztozott sorsukban Igmánd Lőrinc fia, Miklós is, aki valószínűleg belekeveredett Borsa Kopasz lázadásába, s ez lehet az oka, hogy Károly király hűtlennek nevezte,⁴⁶ s Pankota és Dézna váraiban már 1318 tavaszán királyi várnagy ült.⁴⁷

4. Sajnos, éppen 1304 és 1307 között nincs áttekintő listánk Károly király udvaráról. Mindenesetre ha 1304-gyel bizonyos szempontból új helyzet kezdődött, 1307-re már valóságos gátszakadás következett be, olyannyira megnövekedett a királyi udvarban a Lászlótól (illetve Ottótól) Károlyhoz átpártolt főurak száma. Az újonnan érkezettek nem a mezőny végére soroltak be, hanem igen előkelő helyekre sikerült felkapaszkodniuk. Az 1301–1304 között Károlyt támogatók közül Csák Ugrin őrzi az 1., Aba Amadé a 2. helyet, a 3. helyen előfordul Rátót Loránd, a 4.-et szilárdan tartja Borsa Kopasz, de részint e családok más tagjai, részint további nemzetségtagok tesznek sikeres kísérletet arra, hogy minél magasabbra jussanak az udvar hierarchiájában. Közülük elsősorban a Rátótokról kell megemlékezni. Mint ismeretes, 1304-ben a bizonyosan László király oldaláról jött Rátót Kakas, illetve a feltehetően ugyanonnan érkezett unokatestvére, Rátót Loránd szerepel Károly oldalán. 1307–1308-ban további négy Rátót nembeli csatlakozik hozzájuk: Domokos, László, Dezső és Miklós. Közülük az első kettőről bizonyos, hogy a 14. század első éveiben László királyt szolgálták. Domokos 1301-ben László király udvarának tagja volt ajtónállómester minő-

⁴² Uo. III. 823., 849., IV. 28. szám.

⁴³ Uo. V. 501. szám.

⁴⁴ Uo. IV. 664. szám.

⁴⁵ Uo. IV. 605. szám.

⁴⁶ Nagy Imre-Véghely Dezső-Nagy Gyula: Zala vármegye története. Oklevéltár. I. Bp., 1886.

⁴⁷ Anjou-oklt. V. 130. szám.

ségben, 1301–1302-ben ugyanezen uralkodó tárnokmestere, 1302-ben e királytól mint két megye ispánja kapott utasítást, 1303-ban pedig László hű bárói között említette, amikor is ugyancsak két megye ispáni tisztét töltötte be (az egyik megegyezett az 1302. évvel, a másik különbözött attól).⁴⁸ Domokos tehát bizvást tekinthető László király egyik legbefolyásosabb hívének. Politikai pályája már 1301 előtt magasba ívelt, hiszen III. András alatt hosszú éveken át tárnokmester volt, még korábban pedig megyésispán.⁴⁹ Rátót Domokos 1307 után rendre Károly király udvarának igen előkelő helyén szerepel a listákon: kétszer 2., egyszer-egyszer pedig 3., 4. és 5., vagyis a „disszidensek”, azaz a László oldaláról Károly királyhoz állt előkelők közül neki sikerült a 14. század első évtizedében Rátót Loránd mellett a legmagasabbra emelkednie. (Két listában szerepel együtt Rátót Domokos és Rátót Loránd, egyszer az egyikük, másszor a másikuk állt előbb.) Rátót Domokos 1308-ban megyésispán;⁵⁰ utóbb még magasabbra ívelt pályája, Kopasz lázadása és a nádorságból való kiesése után 1315–1320 között a nádori méltóságot viselte.⁵¹ Közvetlen leszármazottja, Domokos nem jutott közéleti szerephez. Domokos nádor testvére, László (Lack) 1301-ben tagja volt annak a magyar főuri küldöttségnek, amely Csehországba utazott, hogy Vencel cseh király fiát, Lászlót meghívja a magyar trónra. 1302-ben László szolgálatában a királynéi tárnokmesteri méltóságot viselte.⁵² Ő szintén nem volt új ember a hatalomban, hiszen III. Andrást asztalnokmesterként, majd szlavón bánként szolgálta.⁵³ Rátót László Károly udvarában elfoglalt 7. és 6. helye arra utal, hogy Károly értékelte táborába történő átállását. Ugyanakkor fiai nem viseltek méltóságokat. A két további Rátót nembeli családtagról, Dezsőről és Miklósról, akik egymásnak, valamint a már tárgyalt Kakasnak, Domokosnak és Lászlónak is unokatestvérei voltak, nem tudjuk teljes egyértelműséggel igazolni korábbi László-pártiságukat, de a nemzetségtagok többségének kiállása László király mellett valószínűvé teszi, hogy ők is innen indulva jutottak el 1307-re Károly udvarába. Dezső 1303-ban borsodi és gömöri, 1304-ben gömöri ispán, majd Károlyhoz történt csatlakozása után, 1308-ban szintén borsodi ispán.⁵⁴ Mivel Borsod megye ezekben az években Ákos István nádor tartományuraságának törzsterülete, Dezső pedig Ákos István veje volt, szerfelett nagy a valószínűsége annak, hogy legalábbis Borsod esetében Dezső sem egyik, sem másik király, hanem a megyében tényleges hatalmat gyakorló kiskirály, Ákos István ispánjának tekinthető. Ez azt jelentené, hogy Dezső Ákos Istvánnal együtt váltott pártot. Márpedig ezen István — mint alább látjuk — László táborából legkésőbb 1307-re tért meg Károly hűségére, éppen azon évre, amikor Dezső is felbukkan ott. Ha ez az okfejtés megállja a helyét, Dezsőről közvetett módon igazolható egykori László-pártisága. Dezső pozíciója természetesen nem érthette el Károly udvarában Ákos István helyét, ott elfoglalt 9. helye Ákos István 5. helyéhez viszonyítva igazolja azt a feltételezést, hogy Dezső mint Ákos István családjának és politikai értelemben vett familiájának tagja hátrább szerepel a rangsorban apósánál. Ha nem is 1307-ben, de 1308-ban meglepően előkelő helyen,

⁴⁸ Uo. I. 76., 144., 309., 211., 295., 508. szám.

⁴⁹ *Karácsonyi János*: a 26. jegyzetben i. m. 918., 922.

⁵⁰ Anjou-oklt. II. 459. szám.

⁵¹ *Engel Pál*: a 20. jegyzetben i. m. 2.

⁵² Anjou-oklt. I. 358., 295. szám.

⁵³ *Karácsonyi János*: a 26. jegyzetben i. m. 922.

⁵⁴ Anjou-oklt. I. 358., 681., II. 405. szám.

a 4.-en szerepel a listán Rátót Miklós, akinek politikai előéletéről nincsenek adataink. Sajátságos, hogy Dezső és Miklós fiai sem jeleskedtek a közéletben. A Rátótok nemzetségéből tehát 1308-ig nem kevesebb, mint hat személy került be (többségük László kiszolgálása után) Károly udvarába. Ha az élre nem is tudtak ekkor még törni, de — főleg Domokos és Loránd révén — több alkalommal „dobogós helyhez” jutottak az udvari hierarchiában. Mindenesetre a legnépesebb nagyúri klánt Károly oldalán a 14. század első évtizedének vége felé a Rátótok alkották. Nyilván további ígéretes előrehaladásukat hátrányosan érintette, hogy az évtized végét hatból már csak hárman érték meg: Domokos, László és Kakas, s közülük is az utóbbi 1312-ben a rozgonyi csatában Károly király oldalán harcolva életét vesztette.⁵⁵ Általában véve igaz, hogy a 14. század elején a Rátótok közül az elitben szereplőknek csak az unokái és még későbbi leszármazottai (déd- és ükunokái) jutottak újra politikai szerephez.

Az 1307-ben László oldalán feltűnt előkelők közül szintén László egykori táborából érkezett Ákos István és Csák János. Ákos István apja, Ernye, *homo novus*nak számított a 13. század közepén a bárók között,⁵⁶ az általa megszerzett birtokokkal és kivívott tekintéllyel István jól sáfarkodott. III. András alatt 1293–1295 között királynéi tárnokmester, 1298–1300 között pedig királyi országbíró volt.⁵⁷ 1303. évi okleveles adat szerint István nádor és fiai azok oldalára álltak, akik III. Andrásnak — Szent István király nemzetsége utolsó aranyágacsájának — a halála után Vencel cseh király fiát választották királlyá, és a család egy követtel képviseltette magát a László királyért indult küldöttségben.⁵⁸ Ennek a ténynek, a Lászlóhoz történt csatlakozásnak egykorú emléke is maradt, hiszen 1301-ben László utasította a jászói konventet, hogy István nádor kérésére végezzen el egy Borsod megyei birtokán határjárás.⁵⁹ István nádori címét a méltóság devalválódásának jeleként kell értékelnünk. (A nádori cím azonban nem jutott olyan mélyre, hogy egy megye feletti uralom kifejezésére szolgált volna, ezért a *Stephanus palatinus de Borsod* kifejezés alapján Istvánt aligha borsodi nádornak kell értelmeznünk,⁶⁰ hanem borsodi István nádorként. Figyelmet keltő, hogy azok, akik a 14. század első éveiben magukat nádornak nevezték, többségükben már a 13. század végén betöltötték hosszabb-rövidebb ideig a nádorságot, így Aba Amadé, Csák Máté, Héder (Kőszegi) János, Péc Apor, Rátót Loránd; esetükben tehát az egykori cím uzurpálásáról is szó lehet. Ákos István viszont 1301 előtt nem volt nádor, miként Borsa Kopasz sem, az ő nádori címük tehát más eredetű. Mivel Ákos Istvánt László már 1301-ben nádornak nevezte, könnyen meglehet, hogy az új király őt tekintette a nádornak.) Kétségtelen, hogy a diósgyőri menyegző idején, 1303. február 26-án Ákos István még László király híve.⁶¹ Mivel István nem válogatott a módszerekben, ha birtokai gyarapításáról volt szó, az egi káptalan bepanaszolta őt László királynál, aki 1303. május 5-én kelt oklevelében intette a nádort, hogy hagyjon fel a földfoglalással, s mivel az egyházak és birtokaik királyi oltalom alatt vannak,

⁵⁵ SRH. I. 489.

⁵⁶ *Kis Péter*: „A király hű bárója” (Ákos nembeli Ernye pályafutása). *Fons* 2 (1995) 305.

⁵⁷ *Kis Péter*: Ákos nembeli István. Egy magyar előkelő életútja a 13–14. század fordulóján. In: R. Várkonyi Ágnes Emlékkönyv. Szerk. Tusor Péter. Bp., 1998. 60.

⁵⁸ Anjou-oklt. I. 358. szám.

⁵⁹ Uo. I. 94. szám.

⁶⁰ Vö. *Kis Péter*: az 57. jegyzetben i. m. 61–62.

⁶¹ Anjou-oklt. I. 358. szám.

az egri káptalant ne zaklassa, inkább védje meg.⁶² Talán ezen ellentétük vezethetett oda, hogy István kihátrált László király táborából, és 1304. április 5-én kiadott oklevele zárórészében már Károlyt tekintette királynak.⁶³ Azt lehet mondani: Ákos István 1304-ben úton volt László királytól Károly király felé, akinek táborába azonban végérvényesen csak 1307-ben érkezett meg, nádori címét ekkor Károly király még tiszteletben tartotta.⁶⁴ 1307-ben apja társaságában Ákos Miklós vajda is jelen volt a Károlyt királyként elfogadó rákosi *congregacion*. Úgy látszik, 1307-ben az uralkodónak még szüksége volt István (valamint családja) mellette való kiállítására. Amint azonban egyre konszolidálódtak a viszonyok Károly szempontjából, az oklevelek tanúsága alapján az uralkodó már semmi szerepet nem osztott Ákos Istvánra. Hiába szerepelt 1307-ben a bárók sorában igen előkelő helyen, a 3.-on és az 5.-en, ebből a jövőre semmi nem következett. Egyetlen esetet leszámítva eltűnt a közügyeket tárgyaló oklevelekből. 1313-ban mindenesetre bárónak nevezték, részt vett az ország *congregacioján*, és alkalmi bírói megbízást kapott az uralkodótól. Ez alkalommal Csák János királyi országbíró volt nádornak nevezte.⁶⁵ Ez azért feltűnő, mert Ákos István élete végéig nádornak tekintette magát, amint ezt 1311., 1313. és 1315. évi oklevelei mutatják.⁶⁶ 1307 tehát Ákos István számára nem csupán a Károlyhoz történt nyílt és elfogadott csatlakozás éve volt, de már szinte a mellőzöttségé is. Hogy fiai kevéssel halála után fellázadtak Károly király ellen, bizonyosan nem független ettől.

Ákos Istvánnal együtt bukkant fel Károly elitjében Csák János. Csák Mátéval mindössze a Csák-nemzetség távoli idők kódébe vesző ősatyján keresztül tartott rokonságot. Legközelebbi atyjafiai közül kalocsai és spalatói érsek, valamint magas világi méltóságok viselői kerültek ki.⁶⁷ A legismertebb a fentebb már bemutatott Csák Ugrin volt, aki szinte kibérelte az 1. helyet Károly király elitjében a 14. század elején. János III. András alatt a baranyai ispáni és a királyi tárnokmesteri tisztet viselte.⁶⁸ Szemben azonban Ugrinnal, János nem csatlakozott azonnal Károlyhoz, hanem László király mellé állt. Ezt azon 1303. évi oklevél tanúsítja, amely szerint László birtokkal adományozta meg Csák nembeli Csák fia Jánost.⁶⁹ János 1307-ben már Károly oldalán állt, az elit tagjai sorában a 6., illetve az 5. helyet foglalta el. Hamarosan az előkelő helyet magas tisztség követte. Először 1311. március 10-én szerepelt kijelölt (*deputatus*) királyi országbíróként, de két hónappal később, május 7-én már elmaradt méltósága megszorító értékű jelzője.⁷⁰ Az országbírótságot 1314-ig viselte (e tisztségben kiadott utolsó oklevele 1314. július 12-én kelt), jöllehet már az öt váltó Lampert királyi országbírótól 1313. évi oklevelet ismerünk.⁷¹ Ha csak nem folyamodunk az 1313. évi oklevél keltének javításához 1314-re,⁷² akkor ez azon példátlan (és ezért eléggé va-

⁶² Uo. I. 377. szám.

⁶³ Uo. I. 584. szám.

⁶⁴ Uo. II. 232. szám.

⁶⁵ Uo. III. 577. szám.

⁶⁶ Uo. 207., 586., IV. 216. szám.

⁶⁷ *Karácsonyi János*: a 26. jegyzetben i. m. 359–360., 319.

⁶⁸ *Kristó Gyula*: a 27. jegyzetben i. m. 118.

⁶⁹ *Anjou-oklt.* I. 508. szám.

⁷⁰ Uo. III. 22., 53. szám.

⁷¹ Uo. III. 703., 790., 610. szám.

⁷² *Engel Pál*: a 20. jegyzetben i. m. 6.

lósínűtlen) eset lehetett, amikor a országbírói széket egyszerre ketten töltötték be.⁷³ Mivel tudjuk, hogy későbbi, 1324-ből való adat szerint Csák János Károly királytól elpártolva Csák Mátéval Károly halálára összeesküdött, az uralkodót Máté kezére törekedett adni,⁷⁴ összeesküvése 1314. július 12-ét követő, de 1315. július 8-át megelőző időre tehető (ez utóbbi kelettel fordul elő ugyanis Lampert királyi országbíró tollából az első, vitathatatlan keltű oklevél⁷⁵). A vele egy időben a Károly király mellé állt Ákos Istvánhoz hasonlóan tehát Csák János is kiesett a hatalmi elitből.

1307-ben Pok Miklós szerepelt még az elit soraiban. Felmenői több nemzedék óta magas udvari tisztségeket töltöttek be a királyi udvarban (asztalnok-, pohárnok-, tárnokmester), rövid ideig Miklós viselte IV. László király udvarában az erdélyi vajdai méltóságot.⁷⁶ Újabb funkcióba 1301-ben jutott, amikor máramarosi és ugoccai ispánként szerepelt, az előbbi megyét hosszabb, az utóbbit rövidebb időn át irányította.⁷⁷ 1312. július elején a királlyal együtt Sárospatakon tartózkodott,⁷⁸ amiből helyesen következtetett Karácsonyi János arra, hogy részt vett a rozgonyi csatában.⁷⁹ 1313-ban bárónak nevezték, jelen volt az ország *congregacio*ján, ahol a király előkelő társaságban alkalmi bíróként foglalkoztatta.⁸⁰ Miklóssal az az érdekes helyzet fordult elő, hogy közel 40 éves szünet után tért vissza az erdélyi vajdai méltóságba. Miután Kán László erdélyi vajda meghalt, és helyébe önhatalmúan e László fia lépett, Károly király 1315 júliusának második felében nevezhette ki Erdély élére saját megbízható és kipróbált hívét, Pok Miklóst, aki ebbeli minőségében 1315. augusztus 1-jei oklevélben fordul elő először. Rövidesen azonban Mojs (Majos) legyőzte Miklóst, aki már 1315 végén kiszorult Erdélyből, rövidesen vajdai méltóságát is elvesztette.⁸¹ Biztosan erdélyi vajdaságára utaló utolsó oklevele 1315. november 14-én kelt.⁸²

1301 és 1307 között összesen 21 személyt említ a vizsgálatba bevont hat forrás (egy krónika és öt oklevél) Károly király hatalmi elitjének tagjaiként. Több mint feltűnő, hogy valamennyien úri nemzetségbe tartozó előkelők voltak, egyetlen egy sincs közülük, aki ne tartozott volna valamilyen nemesi *genus*ba. Közülük öten képviselték a Rátót-, négyen a Csák-, hárman a Borsa-, ketten az Ákos-nemet. (A Rátót-nem fentebb tárgyalt hatodik tagja, Miklós csak 1308-ban fordul elő az udvar összetételét tükröző listában.) A 21 személyből 14 csupán négy nemzetség között oszlott meg. Az elit egyharmada, hét fő hét *genus*ből tevődött össze, képviselve volt köztük az Aba-, a Csanád-, az Igmánd-, a Kán-, a Monoszló-, a Péc- és a Pok-nem egy-egy tagja. A 21 főt 11 nemzetség állította ki. Ez a hatalom nagyfokú koncentrálására mutat egy szűk elit kezében, különösen ha tudjuk, hogy ezek a nemzetségek és személyek Magyarország előkelőinek bizonyos értelemben vett krémjét jelentik. A 21 személyből

⁷³ Bertényi Iván: Az országbírói intézmény története a XIV. században. Bp., 1976. 63.

⁷⁴ Anjou-oklt. VIII. Szerk. Blazovich László. Bp.–Szeged, 1993. 123. szám. L. még *Kristó Gyula*: a 27. jegyzetben i. m. 118.

⁷⁵ Anjou-oklt. IV. 118. szám.

⁷⁶ *Karácsonyi János*: a 26. jegyzetben i. m. 898–899.

⁷⁷ Anjou-oklt. I. 28., 462., V. 391. szám.

⁷⁸ Uo. III. 333. szám.

⁷⁹ *Karácsonyi János*: a 26. jegyzetben i. m. 900.

⁸⁰ Anjou-oklt. III. 577. szám.

⁸¹ *Kristó Gyula*: Erdély 1315-ben. In: Emlékkönyv Jakó Zsigmond születésének nyolcvanadik évfordulójára. Szerk. Kovács András–Sipos Gábor–Tonk Sándor. Kolozsvár, 1996. 338–341.

⁸² Anjou-oklt. IV. 181. szám.

nyolcra (Ákos István, Borsa Beke, Borsa Kopasz, Csák János, Csák Máté, Rátót Domokos, Rátót Kakas, Rátót László) teljesen bizonyos, hogy Károly királyhoz való csatlakozás előtt (vagy közben) másfelé tájékozódott. Figyelembe véve azt: nem mindenkiről áll rendelkezésre adat azt megelőzően, hogy Károly uralmi elitjének tagjaként feltűnt volna, illetve néhány esetben konkrét adat nélkül is gyanítható, miszerint Károlyt megelőzően László királynak szolgáltak, a 21 fő mintegy fele számít „diszsidensnek”, azaz Károlyhoz átállt, pártot váltott személynek. Megfigyelhető, hogy amint világossá vált Károly király felülkerekedése a trónkövetelők közti vetélkedésben, vagyis időnek múltával egyre többen kértek (és kaptak) bebocsátást az elitbe. Az is szerfelett tanulságos, hogy a 21 fő mintegy fele (10 személy: Ákos István, Ákos Miklós, Borsa János, Csanád Tivadar, Igmánd Lőrinc, Kán Lőkös, Monoszló Péter, Péc Apor, Rátót Dezső, Rátót László) nem tudta tisztségekre, méltóságokra váltani az elitbe való bekerülését. Egy részüket magas koruk vagy haláluk fosztott meg ettől, más részük funkciókban kifejeződő szolgálataira Károly király nem tartott igényt. Feltűnő, hogy a 14. század eleji elit jó néhány tagja, illetve azok közvetlen leszármazottai utóbb szembefordult az uralkodóval (Aba Amadé fiai, Ákos Miklós, Borsa Beke, Borsa Kopasz, Csák János, Csanád Tivadar és fia, Igmánd Lőrinc, Monoszló Péter fia). Összességében az állapítható meg, hogy bár Károly éppen a legkritikusabb években csupa nagy múltú, kipróbált arisztokrata család képviselőivel vette körül magát, főleg 1307 után döntő mértékben nem rájuk bízta nehezen megszerzett országa kormányzását, sőt fiaiknak a hatalom legmagasabb polcra való emelésétől is szemmel láthatóan tartózkodott.

5. Az elitben 1307-ig megfigyelhető, a nemzetséghez való tartozást illető egyhangúság 1308-ban tört meg. Ugyan 1308-ban is bukkannak fel az elitben újonnan szereplő, *genusba* szerveződően élő személyek, de ekkor jelennek meg legkorábban olyanok, akik nem sorolhatók egyetlen úri nemzetségbe sem. A *genus*tagok közül már szó volt Rátót Miklósról, aki az egyik 1308. évi listában az igen előkelő 4. helyen állt. Mögötte foglalt helyet — egyelőre a nemzetségbe sorolt előkelőket véve számba — Kaplony Jakó, Balog Miklós és Zsadány Dénes. Az ő *genus*uk súlya, tekintélye nem mérhető első vonalbeli (egy Csák, egy Aba, egy Rátót vagy akár egy Ákos vagy Borsa) nemzetségéhez. Velük — bár ilyenek már az 1308 előtti listákban is fel-felbukkantak — a középnemesség jeles tagjai nyertek képviselést az uralkodó hívei sorában. Hármójuk közül a legjelentősebb múlttal Kaplony Jakó érkezett Károly hatalmi elitjébe, aki az 1270-es években a zempléni ispánságig és a pohárnokmesterségig vitte.⁸³ Balog Miklós és Zsadány Dénes közvetlen felmenői sorában nem találunk tisztségviselőket, s ők maguk sem töltöttek be funkciókat. Zsadány Dénesről tudjuk, hogy a Károly Róbert első számú támaszának számító Csák Ugrin familiárisa volt.⁸⁴ Sem Kaplony Jakó, sem Zsadány Dénes közvetlen leszármazottai nem találtak utat a politikai hatalomba. Nem úgy Balog Miklós fiai. Közülük „Péter nógrádi ispán, szandai várnagy, fivére, Miklós, hasznosi várnagy lett. Testvérük, Dénes 1323–24-ben miháldi és zsidóvári várnagy, ezután asztalnokmester, majd 1330–41 között szőrényi bán... A Szécsi család általa került bárói sorba”.⁸⁵

⁸³ *Sebők Ferenc*: Kaplony nem. In: KMTL. 324–325.

⁸⁴ *Karácsonyi János*: a 26. jegyzetben i. m. 1072.

⁸⁵ *Csukovits Enikő*: Szécsi. In: KMTL. 621.

1308-ban jelennek meg először Károly király hatalmi elitjében a tehetős közép-nemesség azon képviselői (Debreceni Dózsa, Pányoki Jakab, Pozsegai Gilét), akik magukat nem származtatták úri nemzetségből. Közülük Dózsa apjáról, Andrásról nevén kívül semmit nem tudunk.⁸⁶ Dózsa nagybátyja, Rafain több alkalommal is viselt báni címet,⁸⁷ de hogy ez valóságos báni tisztt betöltését jelentette volna, arra nincs adatunk. 1313-ban Dózsával együtt a bárók sorában szerepel mint alkalmi bírótárs.⁸⁸ 1307-ben Dózsa — aki Ottó király híveinek, Borsa Kopasznak, Bekének és Lászlónak rokona volt — Ottótól hűségéért birtokadományt nyert el.⁸⁹ A szakirodalom ennek az adatnak a jelentőségét elvitatja, s azt hangoztatja: Dózsa már kezdetől (illetve korán) Károly király híve volt.⁹⁰ Magam úgy gondolom, ez éppen olyan „flört” lehetett Ottóval, mint amilyent éppen ezen oklevél alapján Borsa Kopasz (és testvérei) esetében fentebb feltételeztem: azaz meginoghattak Károly iránti hűségükben, de igen hamar visszatértek arra. Dózsa igazán szédületes karriert futott be. Afféle igazi *homo novus*ként — nemzetségi múltban gyökerező számottevő családi előélet és háttér nélkül — szabolcsi és bihari ispán, majd erdélyi vajda (egyúttal szolnoki ispán), végül pedig 1322-ben nádor (ezzel együtt szabolcsi és szatmári ispán) lett, de még nem töltött el egy évet sem a nádorságban, amikor meghalt.⁹¹ Fiai már nem jutottak olyan magasra a hierarchiában, mint apjuk, meg kellett elégedniük a szabolcsi ispánsággal és az adorjáni várnagysággal.⁹² Pányoki Jakab, miután 1308-ban Károly hatalmi elitjében szerepelt, megingott a király iránti hűségben, hiszen az uralkodó elvette tőle egy Ung megyei birtokát, mivel ellene fordult, majd Borsa Kopasz kérésére 1313-ban visszaadta azt neki.⁹³ Ez a pillanatnyi „megtántorodás” bizonyosan az Amadé-fiak 1312. évi, király elleni fellépésére értendő.⁹⁴ Hogy valóban nem hosszú időt töltött oppozícióban az uralkodóval, az mutatja, hogy már 1313 májusában ungi ispánként fordul elő, és 1316 végéig viselte e funkciót.⁹⁵ Kétséges, hogy 1316–1316 közötti ungi ispánsága a valójában csak 1317-ben ungi ispánnak tekinthető Amadé fia László⁹⁶ alatti alispánság volt-e.⁹⁷ Mivel Pányoki Jakab ungi ispánságtól való megválása halálával függhet össze, az adatokból inkább arra lehet gondolni: Jakabot Amadé fia László követte az ungi ispánságban, majd az ő hűtlenné válása után Gergely szerepel 1317 decemberében ungi ispánként.⁹⁸ Amikor az Amadé-fiak 1317 végén újra szembefordultak a királlyal, Pányoki Jakab fiai immár nem inogtak meg, hiszen a pártütők Zemplén megyei birtokait hű szolgálataikért éppen ők kapták meg.⁹⁹

⁸⁶ Módy György: A falutól a mezővárosig. In: Debrecen története. I. Szerk. Szendrey István. Debrecen, 1984. 107.

⁸⁷ Anjou-oklt. I. 231., III. 145., 213. szám.

⁸⁸ Uo. III. 577. szám.

⁸⁹ Uo. II. 131. szám.

⁹⁰ Módy György: a 86. jegyzetben i. m. 112.; Csukovits Enikő: Dózsa. In: KMTL. 172.

⁹¹ Engel Pál: a 20. jegyzetben i. m. 183., 112., 11., 2.

⁹² Uo. 183–184., 265.

⁹³ Anjou-oklt. III. 547. szám.

⁹⁴ Zsoldos Attila: Kassa túsza (Pillanatfelvétel 1311-ből Aba Amadé famíliájáról). Történelmi Szemle 39 (1997) 356.

⁹⁵ Anjou-oklt. III. 518., IV. 372. szám.

⁹⁶ Uo. IV. 696. szám.

⁹⁷ Vö. Engel Pál: a 20. jegyzetben i. m. 219.

⁹⁸ Anjou-oklt. IV. 663. szám.

⁹⁹ Uo. V. 73. szám.

E fiúk közül utóbb János viselt hivatalt, Szécsényi Tamás erdélyi vajda és szolnoki ispán familiárisaként 1335-ben a szolnoki alispánságot.¹⁰⁰ Pozsegai Gilét kevéssel élhette túl 1308-at (amikor Károly hatalmi elitjében fordul elő), fiáról, Miklósról 1314-ben azt olvashatjuk, hogy Magyarországra jövelele óta szolgálta Károly királyt.¹⁰¹ Ismerve azt, hogy a délvidéki urak többsége 1300–1301 óta felsorakozott Károly oldalán, hihető információ ez. Alátámasztást nyer azon tényben is, hogy e Miklós 1320-tól kezdve néhány évig a somogyi ispáni tisztelet viselte.¹⁰² A középnemesség itt szereplő három képviselője az ország három tájegységét, két nagy területét képviselte, Dózsa az Északkelet-Alföldet, Jakab az ahhoz közeli Ungot, Gilét pedig az éppen ellentétes irányban fekvő Dráva–Száva-közt. Ez arra mutat, hogy Károlynak immár a szilárd bázisának számító Délvidéktől távoli északkeleti országrészben is tekintélyes közép-nemesi támasza volt. Beketülésük oda, továbbá főleg Dózsa szédületes karrierje mutatja, hogy a származásnál fontosabbnak ítélte Károly a mellette való feltétlen kiállást (főleg pedig az oligarchák elleni fegyveres harcokban szerzett hadi érdemeket). Ha a tartományurakhoz hasonlóan őket sem (még pontosabban: egyiküket nem) hagyta érintetlenül a lázadás szele, szilárdan kitartottak az uralkodó mellett.

A másik 1308. évi lista (immár a Gentilis pápai követ közreműködése eredményeképpen november végén Pest mellett összeült általános zsinat) több új elemet mutat a korábbi névsorokhoz képest. A legfontosabb ezek sorában, hogy a Kőszegi család tagjai, Héder Henrik és Héder Miklós (Gergely fia) ugrottak az élre. Ők eddigelé nem szerepeltek Károly hatalmi elitjében, hiszen évekken át makacsul szembeálltak az Anjou-trónkövetelővel, majd -királlyal. Henrikről tudjuk, hogy 1301–1303 között László király híve volt,¹⁰³ 1306-ban pedig Ottó királyé.¹⁰⁴ Átállása körülményeiről maga jegyezte meg 1309-ben, hogy Gentilis jelenlétében ismerte el Károlyt királynak,¹⁰⁵ azaz ezzel a pápai követ ebben játszott szerepét emelte ki. Az ország leghatalmasabb urairól, oligarcháiról van szó,¹⁰⁶ nem véletlen, ha a király oldalán való — akár időleges — felsorakozásukat az első helyekkel honorálta az uralkodó. Párhuzamosan ezzel, ugyancsak 1308 novemberében (csak két héttel korábban Henrikéknél), Csák Máté tért Károly hűségére (persze, ugyancsak ideiglenes jelleggel), az ebben oroszlánrészt vállaló Gentilis úgy nyilatkozott: „őt elsővé, zászlótartóvá, igazgatóvá és előharcossá tettük”.¹⁰⁷ A játékszabályok azt követelték meg, hogy az értékes vadak „befogásáért” a vadász magas árat fizessen. Ezt tudta Károly király, s így Henrik 1309. évi halála után fiai — ha éppen a király pártján álltak — lovászmesterséget, ispánságokat viseltek, Gergely fia Miklósnak pedig a tárnokmesterség és ugyancsak megyésispáni tisztek jártak ki.¹⁰⁸ A két Kőszegi után a 3–7. helyeket olyan előkelők foglalták el, akik már korábbi időtől fogva az uralkodó elitje tagjainak számítottak

¹⁰⁰ *Engel Pál*: a 20. jegyzetben i. m. 200.

¹⁰¹ Anjou-oklt. III. 691. szám.

¹⁰² *Engel Pál*: a 20. jegyzetben i. m. 175.

¹⁰³ Anjou-oklt. I. 93., 508. szám.

¹⁰⁴ Uo. II. 4., 70. szám.

¹⁰⁵ Uo. II. 662. szám.

¹⁰⁶ *Kristó Gyula*: A Kőszegiek kiskirálysága. *Vasi Szemle* 29 (1975) 251–268.; *Pál Engel*: Die Güssinger im Kampf gegen die ungarische Krone. In: *Die Herren Güns-Güssing. Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland*. 79. Eisenstadt, 1989. 85–103.

¹⁰⁷ A 14. jegyzetben i. m. 87.

¹⁰⁸ *Engel Pál*: a 20. jegyzetben i. m. 40., 114., 36., 178., 234.

(Aba Amadé, Rátót Domokos, Rátót Kakas, Rátót László, Borsa Kopasz, aki testvérét, Bekét is képviselte). A lista a 8. helyen említett új embert, Aba Pétert. Kezdetben ő is László király táborába tartozott, 1303-ban a cseh király fiának hű bárói sorában szerepel.¹⁰⁹ Az 1310-es években a királynéi tárnokmesterei és a sebesi ispáni méltóságot nyerte el. Fiai sem adták alább, akik között királyi pohárnokmestert és hevesi ispánokat találunk.¹¹⁰ A névsor végére az a három előkelő került (Csák Ugrin, Kán László és Csák Máté), akik nem személyesen, hanem követek útján képviseltették magukat. Ők természetesen „többet értek”, mint amennyit helyük mutat, hiszen a korábbi listákat rendre Csák Ugrin vezette. Kán László erdélyi vajda¹¹¹ és Csák Máté (aki nádornak tekintette magát)¹¹² a Kőszegiekkel egyenértékű „nagyvadak” voltak a király — Gentilis hajtómesterségével zajló — vadászatán, de távolmaradásuk eredményezte a lista végére kerülésüket. Ez arra mutat, hogy 1308 novemberében, amikor az elit hitet tett Károly királysága mellett, a személyes megjelenés, a király melletti közvetlen felsorakozás, az érdekében való nyílt kiállás és a letett eskü sokkal többet nyomott a latba, mint a követek révén demonstrált langyos támogatás.

6. A vizsgálatba bevont utolsó, 1309. évi lajstrom érdekes kombinációját mutatja a személyesen jelen levő és a magukat követek útján képviseltető világi előkelőknek. Az 1. hely olyan személyé, aki eddig általában a 2. helyen állt, Aba Amadé; ez annak köszönhető, hogy mind az „örökös” 1., Csák Ugrin, mind az előző évi 1., Héder Henrik követet küldtek maguk helyett. A 2. hely azé a Rátót Domokosé, aki már eddig is igen előkelő helyeken szerepelt (a 2–5. helyek valamelyikén), most pedig két testvérét, Kakast és Lászlót is képviselte. A 3. hely új embernek jutott, aki még nem fordult elő a listákban, Balassa (Zólyomi) Demeternek. Ő szintén nem tartozott úri *genus*ba, ennek ellenére fényes karriert futott be. IV. László és III. András királyok alatt több megye (Sáros, Zólyom, Pozsony) ispánja, királynéi tárnokmester.¹¹³ 1301-ben egyike volt azon előkelőknek, akik Vencel cseh király fiát Magyarországra hozták.¹¹⁴ 1306 nyárelőn még ellenfele volt Károly királynak, hiszen az általa tartott várak megvívásáért a király ez évben adományt tett.¹¹⁵ Ezt követően behódolt az uralkodónak, s hogy ezt mily értékesnek tekintette Károly, annak akként adott hangot, hogy Demeter a királykoronázási ceremónián részt vevők listájában az előkelő 3. helyre került. Utóbb azonban elpártolt Károlytól, és a rozgonyi csatamezőn az ellene vívott csatában esett el. Az 1309. évi névsorban Balassa Demeter után Türje Fülöp következett. Hogy a maga jogán került-e ide, vagy pedig ezért, mert saját magán kívül Csák Mátét is képviselte (aki ezúttal sem jelent meg személyesen), nem dönthető el teljes bizonyossággal. Fülöp sem korábban, sem hosszú élete során 1309 után sem viselt semmiféle hivatalt, viszont felmenői sorában esztergomi érseket, valamint olyan személyt találunk, aki a szlavón hercegi és báni, illetve a nádori címet viselte.¹¹⁶ Ez

¹⁰⁹ Anjou-oklt. I. 508. szám.

¹¹⁰ Engel Pál: a 20. jegyzetben i. m. 54., 43., 134.

¹¹¹ Kristó Gyula: Kán László és Erdély. Valóság 21 (1978) 11. szám, 83–96.

¹¹² Kristó Gyula: a 2. és a 27. jegyzetben i. m.

¹¹³ Kristó Gyula: Demeter. In: KMTL. 165.

¹¹⁴ Anjou-oklt. I. 358.

¹¹⁵ Uo. II. 44.

¹¹⁶ Karácsonyi János: a 26. jegyzetben i. m. 1032–1036.; Almási Tibor: Türje nem. In: KMTL. 694.

utóbbi adatok ismeretében inkább arra gondolhatunk: a 4. helyel nem a távol maradt Csák Mátét becsülték meg, hanem családja tekintélye révén Fülöp érdemesült erre.

A lista 5–6. helyén alkalmasint olyan személyek fordulnak elő, akik nem voltak úri *genusok* tagjai. Az 5.-nek említett Pozsegai Istvánt Bágyon fiának mondják 1309-ben. Feltételesen tekintette a Csák nem tagjának Engel Pál,¹¹⁷ esetleg azért, mert a Csák nemben 1271-ben előfordul egy Bágyon nevű személy,¹¹⁸ aki szereplésének ideje okán valóban lehetett — a valamivel több mint egy emberöltővel később felbukkanó — Bágyon fia István apja. Ugyanakkor az 1271. évi Bágyon Zaránd megyei illetékessége kevésbé egyeztethető össze Bágyon fia István Pozsegai jelzőjével. Nagyobb valószínűség szól amellett, hogy István az 1270-es években szereplő Bágyon zalai ispán fia volt, aki testvérével, Miklóssal együtt a korszak okleveleiben többször szerepel.¹¹⁹ Ők lehetnek azok a Bágyon-fiak, akiknek, valamint Héder Henriknek Pozsega megyét egészen Pozsegavárig dúló hadai felett — 1310. évi királyi oklevél szerint — a Dorozsma nembeli Garai Pál győzelmet aratott.¹²⁰ Az oklevélben elmondott események sorrendje alapján ez 1304 előtt történhetett. Eszerint Bágyon fia, István előbb Károly király ellenfele volt, s utóbb (mindenesetre 1309-et megelőzően) csatlakozhatott annak párhíveihez. Ezt követően hűségesen kitartott a király oldalán, az 1312. évi rozgonyi csatában életét vesztette.¹²¹ A 6. helyen említett Forrói Aladár szintén nem tartozott úri nemzetségbe. Magas kort érhetett meg, mivel már az 1260-as évek első felében ifjabb királynéi tárnokmester volt.¹²² Pályája későbbi szakaszaiban szintén a királynék környezetében forgolódott. Királynéi udvarbíróként szerepel 1290-ben¹²³ éppen úgy, mint 1309-ben.¹²⁴ Családja híven kitartott Károly pártján, Aladár fia, Jakab 1312-ben a rozgonyi csatában életét áldozta az uralkodóért.¹²⁵ A listában soron következő Csák Péter és Márk a nagy hatalmú trencsényi oligarcha, Csák Máté unokaöccsei voltak, annak a Csák Istvánnak a fiai, akiről fentebb már megemlékeztem, hiszen 1302-ben és 1304-ben Károly hatalmi elitjének tagjaként szerepelt. Az általa elért legmagasabb tiszt az 1280-ban betöltött bakonyi ispánság volt. A 14. század elején István Károly király mellé állt, s megmaradt hűségén 1307–1309 között bekövetkezett haláláig.¹²⁶ Fiai az ő nyomdokába léptek, és elfoglalták helyüket az uralkodó hatalmi elitjében. Kettejük közül azonban Péter rövid időre megtántorodott; feltételezhetően akkortájt, amikor Csák Máté is támadást intézett Buda ellen (vagyis 1311 júniusában),¹²⁷ Péternek a király iránt ellenséges serege a királyi székhelyül szolgáló Buda városát naponta támadta.¹²⁸ Hűtlensége egy másik oklevélben is nyomot

¹¹⁷ *Engel Pál*: a 20. jegyzetben i. m. 471.

¹¹⁸ *Karácsonyi János*: a 26. jegyzetben i. m. 364.

¹¹⁹ Johannes de Thurocz, *Chronica Hungarorum*. II. Commentarii. 2. Ab anno 1301 usque ad annum 1487. Compositus Elemér Mályusz. Adiuvante Julio Kristó. Bp., 1988. 54.

¹²⁰ Anjou-oklt. II. 855. szám.

¹²¹ SRH. I. 489.

¹²² *Zsoldos Attila*: a 94. jegyzetben i. m. 351.

¹²³ *Szentpétery Imre-Borsa Iván*: *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke*. II/4. Bp., 1987. 4015. szám.

¹²⁴ Anjou-oklt. II. 793., 794. szám.

¹²⁵ SRH. I. 489.

¹²⁶ *Kristó Gyula*: a 27. jegyzetben i. m. 19., 16.

¹²⁷ A 14. jegyzetben i. m. 90.

¹²⁸ Anjou-oklt. IV. 385. szám.

hagyott, abban, amelyik 1315 januárjában első ízben említette Pétert királyi lovászmesterként.¹²⁹ Három éven át viselte e tisztséget, s 1323-ban is a király hatalmi elitjének tagjaként fordult elő.¹³⁰ A 8. helyen a korábban említett, testvérei helyett is megjelent Borsa Beke állt, a 9.-en pedig a fentebb már szintén bemutatott Zsadány Dénes.

Őket követte a 10. helyen Benedek mester, aki Csák Ugrint is képviselte. Minden bizonnyal helytálló Engel Pál véleménye, aki — bár feltételesen — e Benedeket geszti Budo fia Benedek mesterrel azonosította.¹³¹ Ennek valószínűségét két körülmény támasztja alá. Egyrészt szerémi birtokos volt,¹³² tehát a Délvidékre való, ahol Csák Ugrin nagy ingatlanokkal rendelkezett.¹³³ Benedek alkalmasint Ugrin szerviense lehetett. Másrészt tudjuk, hogy igen sok szolgálatot tett a főpapok és a bárók követeként Károly Róbert ügyének előmozdítása érdekében már a 13. század legvégén, majd a 14. század első éveiben,¹³⁴ így — túl azon, hogy Csák Ugrint is képviselte — nem alaptalan arra gondolni: saját jogán is helye lehetett a hatalmi elitben. Budai László a városi vezető réteget képviselte Károly hívei sorában. Apja, Werner gazdag budai családból származott. Mint király által kinevezett *rector* állt Buda városának élén. Megbízható cseh krónika szerint 1301-ben Werner tagja volt annak a követségnek, amely Csehországba indult, hogy Vencel király fiát a magyar trónra elhozza. Az említett cseh forrás kifejezetten erre utaló szavai mellett osztrák krónika is hangsúlyozza Buda szerepét Vencel fia, László királlyá választásában. Ezek a kortárs híradások Buda (és más városok) álláspontjának súlyára engednek következtetni. Közvetve az is erre mutat, hogy miért szerepelnek a magyar krónikairódalomban oly nagy súllyal a 14. század eleje budai eseményei. Mivel azonban Werner családjának régi ellenségei Lászlóhoz csatlakoztak, Werner fia, László Károly király oldalára állt.¹³⁵ Ezt igazolja a magyar krónika azon tudósítása, hogy amikor Vencel cseh király Magyarországra jött, hogy fiát, Lászlót hazavigye, Werner fia László budai *rectort* vagy bírót és másokat fogolyként magával vitt, s Vencel e László helyett Peturmant állította Buda élére. Fogsága harmadik évében László kiszabadult a börtönből, és Csák János társaságában (akiről fentebb már esett szó) 1307. június 1-jén elfoglalta Budát, Peturman bírót elűzte, két esküdtet pedig halálra kínoztatott.¹³⁶ Ezzel Buda Károly király hűségére tért. Ilyen előzmény után nem véletlenül szerepel 1309-ben László mint budai *comes* Károly hatalmi elitjében. Később is szilárdan kitartott az uralkodó mellett. Feltevés szerint a budai bíróságot élete végéig viselte.¹³⁷ Mutat nyom arra, hogy elkísérte királyát a rozgonyi csatába.¹³⁸ Tőle birtokadományt is kapott. 1318-ban már nem élt, örökös nélkül hunyt el.¹³⁹

¹²⁹ Uo. IV. 10. szám.

¹³⁰ Engel Pál: a 20. jegyzetben i. m. 40., 471.

¹³¹ Uo. 471.

¹³² Anjou-oklt. III. 609. szám.

¹³³ Karácsonyi János: a 26. jegyzetben i. m. 362.

¹³⁴ Anjou-oklt. I. 611. szám.

¹³⁵ A 119. jegyzetben i. m. 33–34.

¹³⁶ SRH. I. 481., 482., 485.

¹³⁷ A 119. jegyzetben i. m. 43.

¹³⁸ Anjou-oklt. III. 295., 297. szám.

¹³⁹ Uo. V. 208., 422. szám.

Az 1309. évi lista végén csupa olyan előkelő szerepel, akiket mások képviseltek: Šubić Pál horvát és bosnyák bánt a spalatói érsek, Héder (Kószegi) Henriket és Miklóst a győri választott püspök, Babonić fiait, Istvánt, Jánost és Radiszlót, Szlavónia nagy *comeseit* pedig a csázmái főesperes. Aligha igényel bővebb magyarázatot, hogy kizárólag személyes megjelenésük hiánya indokolja hatalmi súlyukhoz méltatlan helyüket, mert hiszen mind az őket képviselő egyházi férfiak, mind ők a névsor elejére, sőt a délvidéki urak egyenesen a legelejére kíváncsoznának. Héder Henrikről és Miklósról fentebb már szóltam. A Babonicók és a Šubićok pedig Károly magyarországi trónigényének legelső párthívei voltak, akiknek igen sokat köszönhetett az Anjou-trónkövetelő. Támogatásuk nélkül már az a délvidéki partraszállás sem valósulhatott volna meg 1300 nyarán, amely hídfőállást teremtett egész Magyarország megszerzéséhez Károly számára.¹⁴⁰ A lista végén való előfordulásuk igazolja azt a fentebbi megállapítást, hogy amikor pl. Türje Fülöp ugyanitt az előkelő 4. helyen nyert megemlítést, ez nem az általa képviselt Csák Máténak, hanem saját személyének szólt, s ugyanez érvényes a Csák Ugrint képviselő Benedek mesterre is. Ha egy rövid pillantást vetünk az 1309-ben újonnan a hatalmi elit sorában szereplő előkelőkre, könnyen kiderül: többek úgy jutottak el Károly táborába, hogy előbb ők, illetve felmenőjük rivális trónkövetelőt támogatott (Pozsegai István, Budai László apja, Werner), mások viszont 1309 után tántorodtak meg, és jutottak időlegesen vagy véglegesen ellentétbe Károly királlyal (Csák Péter, Balassa Demeter). Vagyis még az 1309-ben az udvarban helyhez jutó személyek egy része esetében sem érvényesült szilárd kiállásuk az uralkodó mellett.

***

Dolgozatomban abból a munkahipotézisből indultam ki, hogy az 1301–1309. évekből ránk maradt, a király hatalmi elitjét különböző események kapcsán bemutató listák valamiféle protokolláris névsornak is tekinthetők, amelyek egyrészt azt mutatják meg, hogy adott pillanatban a lista közreadói (akik különféle személyek voltak) kiket számítottak a hatalmi elitbe, másrészt pedig a nevek sorrendje bizonyos értékrendet is kifejez. Ennek igazolása érdekében — amely minden bizonyítási eljárás szinte természetes sajátja — talán néhány esetben az arany középútról letérve szélsőség felé mozdultam el, de még ezeket leszámítva is sikerült felvázolnom egyfelől azt a dinamizmust, ami az elit mozgását, átrendeződését jellemezte, másfelől azt, hogy valamiféle általános jellegű (ha nem is minden esetben szertartássá merevedett formájú) hierarchikus rend létezett az eliten belül, harmadrészt pedig azt: mily nehezen megfogható, hogy kiből válik az elit tagja, milyen családi (nemzetségi) előtörténet, milyen érdekek szükségesek hozzá, illetve hogy az elitbe tartozás nem jelent — főleg politikai értelemben mozgalmassá, bizonytalanságokkal teli időben nem — nemzedékekre szóló örökletességet. Néhány példa ennek illusztrálására. Nincsenek az 1301–1309 közti elit soraiban (Engel Pál kifejezése szerint: „az aula tagjai”¹⁴¹ között) az 1323–1342 között csaknem húsz éven át az országnak nádort adó Drugetek (még ekkor az országban sincsenek, első tagjuk, Fülöp 1315. március 10-én bukkan fel itt¹⁴²), nincs a tíz éven át (1313/1314–1324) országbíráskodó Hermány nembeli Lampert (aki egyál-

¹⁴⁰ A 14. jegyzetben i. m. 9–12.

¹⁴¹ Engel Pál: a 20. jegyzetben i. m. 469.

¹⁴² Anjou-oklt. IV. 37. szám.

talán nem is szerepel e magas méltósága elnyerését megelőzően az Anjou-kori okleveles anyagban), nincs a tisztségben öt váltó (1324–1328) Köcski Sándor (aki 1309-ben vasi birtokosként még éppen csak elkezdte birtokai gyarapítását¹⁴³), nincs a 21 éven át erdélyi vajda Szécsényi Tamás (akiről pedig 1313-ban azt olvashatjuk, hogy Károly Magyarországra jöveletekor hamarosan hozzá csatlakozott, emiatt sok kárt szenvedett el¹⁴⁴), nincs a három éven át (1322–1325) szlavón bán Felsőlendvai Miklós (aki 1307-ben még „közönséges” zalai birtokos, 1308-ban apja oldalán nagy értékű vasi birtokot vásárolt meg, 1310-ben pedig egyenesen Héder [Kőszegi] Henrik fiai képviselőjében jelent meg a somogyvári konvent előtt¹⁴⁵), nincs az öt e tisztségben felváltó és azt 18 éven át (1325–1343) betöltő Ákos Mikcs (aki 1312 előtt, amikor testvérei társaságában birtokot vett,¹⁴⁶ elő sem fordul az oklevelekben), nincs az 1320–1328 között a macsói bánságot irányító Garai Pál (aki pedig 1310. évi oklevél szerint nagy szolgálatot tett 1301 óta Károly királynak: rögvést elismerte uralkodójának, mint várnagy Pozsegavárat átadta neki, legyőzte Pozsegai Bágyon fiait — akik közül viszont István 1309-ben ott szerepelt Károly hatalmi elitjében — és Héder Henriket — aki 1308-ban Károly aulájában az 1. helyen állt —, részt vett 1304-ben Károly király csehországi hadjárataiban, harcolt István szerb király szövetségésével)¹⁴⁷ stb.

A történész *jószerevével* csak arra vállalkozhat, hogy azt felderítse: mi történt és miért történt. Messze meghaladná illetékességét, ha *rendre* arra próbálna választ adni: a bekövetkező lehetőségek (vagy lehetetlenségek) közül melyik miatt *nem* realizálódott. Kivált nehéz ezt olyankor vállalni, amikor tudván tudott: a fejlemények mögött nem ismert (és nyilván soha meg nem ismerhető) apróbb-nagyobb objektív események sora áll, amelyeket szubjektív állásfoglalások tömege erősít fel vagy tompít le. A karrierépítés általános szabályai a középkorban is hatottak. Egy-egy személy bejutását a királyi elitbe vagy kikerülését onnan az oklevelekben — bizony eléggé gyéren — feltűnő tények, tettek mellett (amelyek híre, súlya a királyhoz több, azt különbözőképpen áteresztő, megszűrő vagy elzáró prizmán át jutott el) a személyes viselkedés, az emberi habitus, a rejtett vagy felszínre törő tulajdonságok, indulatok kusza szövevénye együttesen határozta meg. Nyilván érdekszövetségek működtek, és ellenérdekek hatottak. A királyi kegyen túlmenően, amely önmagában sem volt feltétlenül pontosan kiszámítható, az elvtelen törtetés és a másokat tönkretévő intrika erősen szerepet játszott a királyi hatalmi elitjének összetételében. Bár az alábbi sorok IV. Lászlótól származnak, de nyilván maradéktalanul érvényesek Károly országglása első szakaszára is, legfeljebb Péter mester nevét kell(ene) más nevekkal helyettesítenünk: a koronázás után „tisztéletének és hűségének megjutalmazásától — amelyek miatt e Péter mestert oly sok érdemének előjoga alapján pártfogolnunk kellett volna — elvonták figyelmünket egyes ellenfelei, hamis vádakot koholván, ártalmas szövetkezéssel és haraggal teli bujtogatásukkal, és arra törekedtek, hogy — megfosztván tisztségeitől..., amely méltóságokra őt szintén apánk emelte méltán — alkalmasint híveink köréből és udvarunkból ok nélkül eltávolíttassék. Ő ilyen kedvezőtlen körülmények között is hűségének érdemét és szolgálatának jutalmát, valamint vérének

¹⁴³ Uo. II. 810. szám.

¹⁴⁴ Uo. III. 486., 487. szám.

¹⁴⁵ Uo. II. 290., 521., 881. szám.

¹⁴⁶ Uo. III. 344. szám.

¹⁴⁷ Uo. II. 855. szám.

hullatását becsületessége folytán megóvta attól, hogy a feledés homálya borítsa, és a hálátlanság bűne foltot ejtsen rajtuk; mindig kitartóan hű maradt hozzánk és míg mások, akiket érdemeiken túl is felemeltünk, fellázdak ellenünk, egyedül Péter mester viselte türelmesen mindazt, ami — bár hozzájárulásunkkal, de szívünk keserűségével — oly méltánytalanul érte”.¹⁴⁸ Mindezek ellenére remélem, hogy az adott lehetőségek között és az ismert korlátok ellenére is sikerült képet adnom Károly király első évtizede (1301–1309) hatalmi elitjéről, továbbá apró réseken bepillantani abba, hogy ki miért lett részese a hatalom közvetlen gyakorlásának, illetve ritka pillanatokban még arra sem borult átláthatatlan homály, hogy mi idézte elő az elitből való kiesést. Mivel Károly uralkodásának első évtizede a magyar középkor politikatörténeti értelemben legkuszább, legváltozatosabb időszakainak egyike, mindazok a tendenciák és motivációk, amelyek később évtizedekben csak elnyújtottan és elmosódó körvonalakkal jelentkeznek, ekkor mintegy felgyorsítva-felnagyítva és éles kontúrokkal mutatkoznak meg. Az áttekintett kilenc esztendő hatalmi elitjének formálódása a magyar középkor évszázadai hasonló alakulásainak egy cseppje.

Gyula Kristó

L'ÉLITE DE LA HAUTE ARISROCRATIE DE CHARLES Ier (1301–1309)

(Résumé)

Le but de l'étude présente est d'esquisser l'évolution de l'élite de pouvoir de Charles Ier (Charles Robert), roi de Hongrie par 9 sources de la période de 1301-1309 (une indication de chronique et huit chartes). L'étude de la question est justifiée par le fait que les séries de dignités des chartes royales n'éclaircissent pas la composition de la cour de ces années. Charles n'arriva pas, au début de sa règne, à consolider son autorité qui se manifeste entre autres par les changements fréquents et remarquables de la composition de l'élite de la haute aristocratie. Une autre difficulté est objectée par le fait que certains de la haute aristocratie se servent arbitrairement de plusieurs dignités fondamentales pour se désigner (palatin [nádor], vojevode de Transylvanie), par conséquent les séries de dignités aident peu souvent à trouver la solution. Les neuf sources analysées réfèrent 44 personnes. Analysées l'une après l'autre, l'étude essaie de reconstituer l'héritage familial apporté de tel ou tel aristocrate (à quel niveau sont arrivés les aïeux), ainsi que les circonstances qui leur permirent de s'intégrer à l'élite du pouvoir. Un autre point de vue de l'analyse est de considérer quand et comment ils s'adhérèrent au camp du roi Charles, s'ils persévèrent leur fidélité au roi ou bien s'élevèrent contre lui. L'étude présente analysa aussi si les membres de l'élite du pouvoir pouvait – et en quoi – profiter du prestige politique de leurs pères lors de leurs carrières. Enfin l'étude présente fait des remarques générales sur les manières de la prise et de l'exercice du pouvoir au moyen ge.

THE ARISTOCRATIC ELITE OF KING CHARLES I, 1301—1309

by Kristó Gyula
(Summary)

The article analyzes nine sources from the years between 1301 and 1309 (one chronicle and eight diplomas) to outline the development of the elite in power during the reign of the Hungarian King Charles I or Charles Robert. The question is topical because the composition of the king's court

¹⁴⁸ Kun László emlékezete. Szerk. Kristó Gyula. Szegedi Középkortörténeti Könyvtár. 5. Szeged 1994. 65–66.

in these years is still unknown. In the early days of King Charles's reign his rule was not consolidated yet, which is indicated also by the quickly changing composition of the aristocratic elite. The arbitrary use of titles (such as palatine or the voivode of Transylvania) also enhances the difficulties of research. There were forty-four persons mentioned in the nine sources in question. The article discusses them one by one to establish their family background, the position their families reached in the hierarchy of the aristocracy, and the reasons of their becoming members of the power elite. It is also ascertained when and how they joined the king's party and whether they remained faithful to him or turned against him. It is also an interesting aspect how far the sons of the power elite were able to exploit their fathers's political prestige to build their own careers. Finally the article makes some general remarks on medieval ways of acquiring and exercising political power.